

Prof. dr hab. Marek Ney-Krwawicz
Instytut Historii PAN, Warszawa

Warszawa 5.05.2022 r.

Recenzja rozprawy doktorskiej Mgr Anny Hejczyk
„Na granicy życia. Opieka medyczna i stan zdrowia polskiej ludności cywilnej w Iranie w latach 1942 – 1945 – studium historyczne”.

Już na samym wstępie trzeba bardzo mocno podkreślić, iż Doktorantka zajęła się niezwykle ważnym, wręcz możnaby powiedzieć kluczowym, problem z dziejów polskich uchodźców z ZSRR, którzy opuścili ten kraj w 1942 r. wraz Armią Polską, określaną popularnie Armią Andersa.

Każdy, kto pisał o ewakuacji w 1942 r. z ZSRR do Iranu naszego wojska i towarzyszącej mu ludności cywilnej w jakimś stopniu dotykał zagadnienia stanu zdrowotnego tych ludzi. Nie dysponowaliśmy jednak opracowaniem, które w pogłębiony sposób ujmowało całościowo to zagadnienie w odniesieniu do 40tysięcznej rzeszy ludności cywilnej. W opracowaniach i wspomnieniach mieliśmy szereg różnej wagi informacji, czasem bardzo fragmentarycznych, wskazujących na fatalny stan zdrowotny tej masy ludzi oraz podejmowane działania na rzecz poprawy tego stanu.

Chociaż punktem wyjścia rozprawy Mgr Anny Hejczyk jest ukazanie fragmentu martyrologicznej historii części polskich losów w latach II wojny światowej, to dominantą pracy, co zdaje się być o wiele istotniejsze, jest pokazanie naszych osiągnięć w tamtych czasach, w działaniach szeroko rozumianej opieki zdrowotnej roztaczanej nad polskimi uchodźcami w Iranie przez instytucje państwowe za pośrednictwem Delegatury Ministerstwa Pracy i Opieki Społecznej Rządu RP.

Na wstępie trzeba też zaznaczyć, iż Doktorantka swobodnie porusza się po tej, bądź co bądź, skomplikowanej tematyce. Jest to efektem Jej wieloletnich zainteresowań naukowych, owocujących już licznymi publikacjami, w tym książką o polskim Osiedlu w Tengeru w Afryce Wschodniej, a także artykułami ogłaszanymi w pracach zbiorowych. Nie bez znaczenia jest tu także zaangażowanie Mgr A. Hejczyk w działania Centrum Dokumentacji Zsyłek, Wypędzeń i Przesiedleń Uniwersytetu Pedagogicznego w ramach którego czynnie uczestniczyła w dokumentowaniu polskich losów z lat II wojny światowej przeprowadzając liczne wywiady wśród uchodźców rozrzuconych po różnych kontynentach. Razem z kolegami prowadziła także prace renowacyjne i porządkowe na polskich cmentarzach w b. Tanganice.

Realizacja przyjętego, tytułowego, zamierzenia wymagała od Autorki bardzo rozległych kwerend, przede wszystkim w rozrzuconych po wielu instytucjach archiwaliach. Trzeba stwierdzić, iż P. Anna Hejczyk dobrze sobie z tym poradziła. Wykorzystała zasoby archiwalne takich instytucji jak: Archiwum Akt Nowych, Instytut Polski i Muzeum im. gen. Sikorskiego oraz Instytut Józefa Piłsudskiego w Londynie, Ośrodek Karta (Archiwum Wschodnie), Archiwum Emigracji w Toruniu, Archiwum Zarządu Głównego PCK. Sięgnęła do pomijanych czasem, a ważnych dla wielu tematów materiałów Biblioteki Polskiej (POSK) w Londynie. Wykorzystała, coraz bardziej powiększający się zasób Archiwum Centrum Dokumentacji Zsyłek, Wypędzeń i Przesiedleń Uniwersytetu Pedagogicznego w Krakowie. W jej kwerendzie nie zabrakło też i Archiwum Polskiej Misji Katolickiej w Londynie oraz Archiwum Polskiej Misji Katolickiej w Anglii i Walii, a także materiałów z Imperial War Museum, Churchill Archive, The British Library. Nie pominęła i źródeł ogłaszanych w wersji internetowej jak np. Qatar National Library. Pomocne okazały się także materiały zgromadzone we własnym archiwum Autorki. Anna Hejczyk sięgnęła do wszystkich właściwie wydawnictw źródłowych i to zarówno tych z dokumentami, jak i szeroko pojętymi wspomnieniami i relacjami odnoszącymi się do interesującego ją tematu. Kluczowym dla Niej źródłem były sprawozdania z działalności Delegatury Ministerstwa Pracy i Opieki Społecznej w Teheranie. Zestawiała je z innymi tego typu materiałami, jak np. sprawozdaniami Ekspozytury MPIOS w Ahwazie czy Isfahanie (w tym sprawozdaniami Referatu Sanitarnego). Jak słusznie skonstratowała po drobiazgowej analizie tej dokumentacji: „Często w sprawozdaniach z działalności ekspozytur Delegatury MPIOS w Ahwazie, Isfahanie, można było znaleźć wiele ciekawych informacji, których nie zamieszczono w sprawozdaniach lekarzy naczelnych tych ekspozytur” (s 11). Autorka pracy poddała też dokładnej analizie „Rejestr zmarłych w szpitalu cywilnym w Teheranie w latach 1942 – 1944” zawierający faktycznie spis wszystkich zmarłych w tym czasie w Teheranie, co pozwoliło jej na statystyczne podejście do badanego problemu.

Doktorantka z powodzeniem i bardzo umiejętnie wykorzystwała ówczesną prasę przynoszącą szereg informacji z zakresu badanej problematyki. Podkreślić tu trzeba, iż nie ograniczyła się przy tym tylko do prasy polskiej ukazującej się w Iranie (jak np. „Polak w Iranie”, „Zew”, „Głos Uchodźcy Polskiego w Iranie” czy „Nasz Przyjaciół”), ale wydobyla wiele istotnych informacji z gazet z innych regionów jak np. „Polska Walcząca” (Londyn), „W Drodze” i „Gazeta Polska” (Jerozolima) czy „Lekarz Polski na Wschodzie” (Tel Aviv).

W recenzowanej pracy funkcjonuje bardzo obszerny zestaw opracowań odnoszących się do różnych aspektów polskich spraw z lat wojny łączących się z podnoszoną w rozprawie

tematyką i jej polityczną „obudową”. I są to opracowania wydawane od lat 40tych XX wieku (jak np. S. Ehrliha „U podstaw Armii Polskiej w ZSRR. Walka z chorobami zakaźnymi w 1942 r.” wydana w Rzymie w 1946 r.) do lat dwutysięcznych. W tym wszakże miejscu, zdaniem recenzenta, trzeba jednak upomnieć się o pominięte, a ważne dla kwestii organizacji, ogólnego obrazu i ewakuacji Armii Polskiej w ZSRR opracowanie Zbigniewa Wawra „Armia generała Władysława Andersa w ZSRR 1941 – 1942” (Warszawa 2012), które daje w tej chwili najpełniejszy opis tych kwestii.

Autorka dysertacji postawiła sobie za cel „próbę oceny stanu zdrowia polskich cywilów w Iranie w latach 1942 – 1945 oraz szeroko pojętej opieki medycznej, zorganizowanej przez Ministerstwo Pracy i Opieki Społecznej przy pomocy innych instytucji (min. Poselstwa RP w Teheranie, Polskiego Czerwonego Krzyża, Amerykańskiego Czerwonego Krzyża, szpitali brytyjskich i innych)”.(s.5). Jak słusznie zauważyła we wstępie ”Nikt [...] jak dotychczas nie zbadał szczegółowo, na jakie choroby cierpieli polscy uchodźcy w Iranie, jakie były główne przyczyny ich śmierci, jaki był ich wiek, płeć i wyznanie, jak liczba zgonów przedstawiała się na linii czasu”.(s. 5). I dalej „Fascynującym zagadnieniem jest kwestia organizacji i działalności polskiej opieki medycznej w Iranie, przy czym muszę zaznaczyć, że termin „opieka medyczna” rozumiem bardzo szeroko, jako ogół działań podejmowanych przez polskie instytucje, lekarzy, siostry, sanitariuszki i innych pracowników służb zdrowia, zmierzających do poprawy zdrowia polskich uchodźców w Iranie” (s. 6). Tak więc te dwie kwestie – stan zdrowia, w tym śmiertelność, oraz szeroko rozumiana opieka medyczna stały się przedmiotem badań Doktorantki.

Wyniki swoich badań Doktorantka przedstawiła w sześciu rozdziałach merytorycznych (do rozdziałów tych wliczam nienumerowany „Epilog”) zwieńczonych „Podsumowaniem”. Bardzo istotną część pracy stanowi „ANEKS”.

Układ pracy ma, generalnie rzecz ujmując, ujęcie chronologiczne, co zdaje się być najbardziej sensownym rozwiązaniem przy tego typu opracowaniu.

W rozdziale I przedstawiona została pierwsza fala ewakuacyjna obywateli polskich z ZSRR do Iranu oraz opieka medyczna i stan zdrowia ludności cywilnej w Iranie do połowy lipca 1942 r. Po zarysowaniu ogólnych problemów relacji polsko-perskich w przeszłości Autorka przeszła do układu polsko-radzieckiego z lipca 1941 r. i jego konsekwencji dla ludności polskiej deportowanej w głąb ZSRR. W skondensowanej formie omówiła pomoc dla cywilnej ludności polskiej udzielaną przez służbę zdrowia Armii Polskiej w ZSRR i Ambasadę RP oraz przyczyny i przygotowania do ewakuacji wojska i cywilów z ZSRR do Iranu. W oddzielnym podrozdziale przedstawiła przebieg I fali ewakuacji z marca-kwietnia

1942 r. oraz w konsekwencji tego powstawanie na terenie Iranu struktur polskiego aparatu opieki nad przybyłymi. Dokonała też bilansu stanu zdrowia polskich uchodźców w chwili ich przybycia do Iranu. W kolejnym podrozdziale zajęła się szeroko pojętą opieką medyczną nad polskimi cywilami w Iranie w okresie od kwietnia do lipca 1942 r. przedstawiając warunki mieszkalne i wyżywienie, organizację służby zdrowia w obozach polskich uchodźców cywilnych w Teheranie, organizację pracy Głównego Szpitala Cywilnego w Teheranie (zwracając uwagę także na rozkazy szpitalne, jako na element kształtujący, ale i charakteryzujący życie codzienne personelu i pacjentów szpitala).

Rozdział II poświęcony został drugiej fali ewakuacyjnej obywateli polskich z ZSRR do Iranu oraz w tym kontekście opiece i stanie zdrowia ludności cywilnej w Iranie do połowy października 1942 r. Po zarysowaniu zagadnień związanych z genezą tej fali ewakuacyjnej (takich jak: położenie ludności polskiej w ZSRR, przygotowania do przyjęcia uchodźców w Pahlevi oraz Teheranie, a także utworzenie obozu w Ahwazie) przeszła do zasadniczej części rozdziału tj. drugiej fali ewakuacyjnej obejmując okres sierpień-październik 1942 r. Autorka skoncentrowała się tu na omówieniu stanu zdrowia przybyłych drogą morską, opieką medyczną i ewidencją ludności w Pahlevi oraz budową tam w wyniku smutnej konieczności cmentarza. W polu widzenia znalazła się także i ta grupa ewakuowanych, która do Iranu dotarła (do Meszhedu) drogą lądową. Oddzielny podrozdział dotyczy opieki medycznej nad polskimi uchodźcami w Teheranie i Isfahanie. Tu poza kwestiami takimi jak: działalność Szpitala PCK oraz szpitali brytyjskich w Teheranie i Głównego Szpitala Cywilnego w tym mieście autorka omówiła także warunki mieszkalne oraz służbę zdrowia w obozach cywilnych w Teheranie i Isfahanie. Nie pominęła i działalności Delegatury PCK w Teheranie w tym czasie.

Rozdział III to omówienie opieki medycznej nad polskimi uchodźcami w Iranie oraz zmiany w Delegaturze MPiOS w Teheranie od połowy października do końca 1942 r. Rozpoczyna rozdział przedstawienie warunków życia w obozach cywilnych (Teheran, Ahwaz, Meszhed, Isfahan) oraz organizacji i działania w nich służby zdrowia, w tym przygotowania do pory zimowej poprzez zabezpieczenie pomieszczeń i odzieży dla uchodźców. W drugim podrozdziale uwaga Autorki została skupiona na przedstawieniu szpitalnictwa w Teheranie, tj. Głównego Szpitala Cywilnego z omówieniem zmiany jego siedziby, funkcjonowania w kontekście problemów gospodarczych Iranu oraz różnych aspektów życia codziennego szpitala. W trzecim podrozdziale przedstawiona została reorganizacja oraz zmiany personalne w Delegaturze MPiOS w Teheranie.

Rozdział IV to „wejście w głąb” tematyki zdrowotnej uchodźców w roku ich przybycia do Iranu tj. w 1942 r. . Autorka skoncentrowała się tu na ukazaniu najczęściej występujących wśród uchodźców chorób, i tych zakaźnych i tych niezakaźnych, ze zwróceniem szczególnej uwagi na najmłodszych czyli na dzieci. Konsekwencją stanu zdrowia przybyłych oraz gnębiących ich chorób była niestety i ich śmiertelność. I to znalazło swoje odzwierciedlenie w tym rozdziale. Autorka dokonała analizy zgonów w Pahlevi i Głównym Szpitalu Cywilnym w Teheranie zarówno pod względem płci, jak i wieku zmarłych. Odrębną część rozdziału poświęciła na omówienie przyczyn zgonów polskich uchodźców w Iranie w 1942 r.

Lata 1943 – 1944 to czas, który obejmuje kolejny, V rozdział rozprawy. Przedstawia on opiekę medyczną i stan zdrowia uchodźców w miejscach i przebywania w Iranie, a więc w Teheranie, Ahwazie, Isfahanie i Meshedzie. Kończy rozdział statystyczne, jak i w innych rozdziałach, skomentowane ujęcie zmarłych w tym czasie cywilów.

W nienumerowanym rozdziale, zatytułowanym „Epilog” Anna Hejczyk przedstawiła opiekę medyczną nad ludnością polską w Iranie w pierwszym kwartale 1945 r. , czyli w schyłkowym okresie pobytu Polaków na ziemi irańskiej. Zakończyła zaś ten rozdział omówieniem miejsc wiecznego spoczynku, tych, którzy w Iranie zakończyli swą ziemską wędrówkę.

Zwieńczenie części opisowej pracy jest związane „Podsumowanie”.

Dopełnienia opracowanie obszerny „Aneks”, który zawiera dokonane przez Autorkę zestawienie wszystkich przyczyn zgonów polskich uchodźców ujętych w „Spisie zmarłych w szpitalu cywilnym w Teheranie w latach 1942 – 1944 (spisie zmarłych w Iranie 1942 – 1944)” z podziałem na lokalizacje i przedziały czasowe. Autorka ujednoliciła zapisy, gdyż nazwy przyczyn zgonów w „Rejestrze zmarłych..” występowały zarówno (głównie) w języku polskim, jak i po łacinie, ale także wpisywane były po angielsku.

Praca zaopatrzona jest w zestawienie bibliografii, a także, co w jej przypadku jest istotne, wykaz najważniejszych skrótów.

Generalnie trzeba stwierdzić, iż rozprawa Mgr Anny Hejczyk lokuje się wśród najważniejszych opracowań dotyczących tematyki uchodźców polskich z ZSRR. Jak już powiedziano, każdy, kto o nich pisał w jakimś stopniu dotykał problematyki ich stanu zdrowia i opieki nad nimi w tym względzie. Nikt jednak nie podjął się całościowego ukazania tej kwestii. A przecież to właśnie stan ich zdrowia w chwili ewakuacji z Iranu wpływał na zarówno decyzje ich samych, jak i na zasadnicze decyzje rozlokowania tej masy uchodźczej podejmowane przez polskie władze na uchodźctwie i naszych sojuszników zachodnich, które musiały brać pod uwagę wpływ warunków klimatycznych miejsc

osiedlania na zdrowie wycieńczonych chorobami i przejściami ludzi. Jest to więc jedno z podstawowych opracowań. I każdy, kto w przyszłości będzie zajmował się losami polskich uchodźców z ZSRR będzie musiał do niego sięgnąć. Tym samym opowiadam się za szybkim opublikowaniem drukiem rozprawy Anny Hejczyk. Tym bardziej, że jest to rozprawa dająca szeroki, wieloaspektowy wgląd w zagadnienia zarówno stanu zdrowotnego przybyłych w 1942 r. do Iranu, jak i naszych działań wielostronnej opieki nad tymi ludźmi.

Trzeba podkreślić, iż Autorka rozprawy stanęła przed bardzo trudnym zadaniem. Z jednej bowiem strony musiała zmierzyć się z, wielokrotnie przytłaczającą emocjonalnie, rzeczywistością tamtego czasu, z drugiej zaś strony chłodnym okiem badacza spojrzeć na ogrom ludzkich tragedii i wydobyć, suche z pozoru, ale w swej wymowie wstrząsające dane statystyczne o zgonach w różnych przedziałach wiekowych naszych uchodźców. Borykała się przy tym także z bardzo „przyziemnymi” problemami w postaci rozbieżnych danych pojawiających się w różnego rodzaju dokumentacji, w tym sporządzanych na bieżąco sprawozdaniach, co wymagało ich drobiazgowej weryfikacji. Z pozoru dysponowanie wieloma dokumentami sprawozdawczymi zdawało się być czymś, co podaje niejako „na tacy” wszelkie dane liczbowe. A jednak, jak wskazywały liczne fragmenty opracowania tak nie było, i Autorka musiała dokonać wielkiej pracy, by ustalić stan faktyczny. Jednocześnie podejmowała polemikę z dotychczasowymi ustaleniami (jak np. J. Wróbla na s. 58 o dacie utworzenia Obozu nr 1 w Teheranie, czy na s. 136 gdy zestawia dane dotyczące liczby transportów z Krasnowodzka do Pahlevi w lecie 1942 r.).

Trzeba podkreślić, iż zgodnie ze swoim założeniem, Autorka dość szeroko rozumiała pojęcie „opieka zdrowotna”. I dobrze! Wynikający z Jej badań i w efekcie z opracowania obraz owej opieki rysuje się więc wielostronnie i wieloaspektowo. To nie tylko sama opieka medyczna, polegająca na organizacji służby zdrowia i jej zaplecza oraz funkcjonowanie szpitala. To także spojrzenie na warunki mieszkaniowe, na wyżywienie, tak przecież istotne po pobycie na nieludzkiej ziemi. W polu Jej widzenia znalazły się też i prowadzone na terenie szpitala w Teheranie (ale nie tylko tam) działania kulturalno-oświatowe mające ogromne znaczenie dla „przywracania do życia” po przejściach na zesłaniu w ZSRR, dla zdrowia psychicznego.

Z jednej strony rozprawa pokazuje stan zdrowotny ewakuowanych z ZSRR uchodźców, z drugiej zaś strony ogrom wysiłku polskiej (ale nie tylko) kadry medycznej, lekarzy, siostr, pielęgniarek w opiece nad chorymi i wycieńczonymi. Pokazuje także ogrom pracy dokonanej na tym polu przez różnego szczebla pracowników Delegatury i Ekspozytur MPiOS. Trzeba tu dodać, iż Autorka nie ucieka od spraw trudnych,

czasem nawet drażliwych związanych z postępowaniem niektórych osób z tych kręgów, co jednak było zjawiskiem sporadycznym, ale jednak występującym w naszych placówkach. Dominantą jest jednak bardzo pozytywny obraz opieki wyłaniający się z drobiazgowej analizy zarówno suchych sprawozdań jak i przytaczanych fragmentów wspomnień i relacji. Przywoływanie owych wspomnień powoduje, iż obraz ten nie jest tylko bezimiennym, suchym zapisem statystycznym ilości i jakości przebytych chorób (i niestety także zgonów), ale obrazem bardzo ludzkim, przybliżającym przeżycia i odczucia niejednego uchodźcy polskiego w Iranie.

Na uwagę zasługuje także i to, iż w opracowaniu zamieszczono wiele wykresów i tabel zestawionych przez Autorkę w wyniku analizy posiadanego materiału statystycznego. Ułatwiają one znacznie, przybliżając „wzrokowcom”, lekturę i uwidaczniają jeszcze bardziej problemy z jakimi borykała się w Iranie nasza służba zdrowia.

Sumując powyższe stwierdzić wypada, iż rozprawa Mgr Anny Hejczyk „Na granicy życia. Opieka medyczna i stan zdrowia polskiej ludności cywilnej w Iranie w latach 1942 – 1945 – studium historyczne” stanowi bardzo ważne i bardzo duże osiągnięcie naukowe Autorki. Powtórzyć też trzeba, iż stanie się ona „żelazną” pozycją bibliograficzną wszystkich opracowań dotyczących uchodźców polskich z ZSRR. Z tego też względu, jak już pisałem, powinna być opublikowana szybko drukiem. Oczywiście przy publikacji należałoby pomyśleć o stronie ilustracyjnej. Sądzę, iż mimo, że wiele fotografii obrazujących wygląd przybyłych do Iranu uchodźców było już publikowanych, to w tej właśnie pracy nabiorą one (w zestawieniu z opisami i wykresami) innej wagi. Można także zamieścić szereg dokumentów z „codzienności opiekuńczej”, jak np. zaświadczenia o szczepieniach, „paszport malaryczny”, czy skierowania na prześwietlenia, zaświadczenia o ukończeniu kursów PCK w Teheranie, a także coś z życia naszego szpitala w Teheranie, np. jeden ze szpitalnych rozkazów.

Uważam, iż praca P. Anny Hejczyk powinna być zgłoszona do nagrody za najlepsze prace doktorskie.

Konkludując, miło mi stwierdzić, iż rozprawa Mgr Anny Hejczyk „Na granicy życia. Opieka medyczna i stan zdrowia polskiej ludności cywilnej w Iranie w latach 1942 – 1945 – studium historyczne” spełnia wszelkie wymogi stawiane rozprawom doktorskim i wnoszę o dopuszczenie Pani Mgr Anny Hejczyk do dalszych etapów przewodu doktorskiego.

